

تحلیلی بر روش های مشارکت مردمی در اندیشه های قرآنی امام خامنه ای

رضا عبدالرحمانی^۱

چکیده

مقاله حاضر تلاش دارد تا ضمن بیان چارچوب های ارتباطی مشارکت های مردمی، اندیشه های قرآنی امام خامنه ای را در خصوص روش های مشارکت مردمی با تاکید بر رویکرد علوم ارتباطات تجزیه و تحلیل نموده، راهکارهای ارتقای آن و مشارکت مطلوب مردمی را بیان نماید. این پژوهش بر مبنای رویکرد کیفی و با استفاده از روش تحقیق تحلیل محتوای عرفی و قراردادی ذیل هفت مرحله صورت گرفته است. جامعه آماری این پژوهش، تمامی متن بیانات و سخنرانی ها امام خامنه ای طی سال های ۱۳۶۸ تا ۱۴۰۳ در پایگاه اینترنتی دفتر حفظ و نشر حضرت ایت الله العظمی خامنه ای بارگزاری شده است. نمونه مورد بررسی تمام شمار بوده است. نظر به آسان شدن جستجو در میان این متن تعداد ۱۲۵۰۶۲ کلمه به طور کل یافت گردید که با کلیدواژه مشارکت مردمی در میان آنها بوده است. تعداد سخنرانی ها ۱۸۸ و تعداد کل کلید واژه تعداد ۳۱۰ کلیدواژه مشارکت مردمی استخراج گردد که جزئیات آن در جدول شماره ۲ آمده است. تحلیل ابتدایی این جدول نشان می دهد که به ترتیب مشارکت در امور سیاسی مهم ترین (با ۷۷ بار تکرار) و بعد از آن به ترتیب مشارکت در امر اقتصادی (با ۶۱ بار تکرار)، مشارکت در امر اجتماعی (۵۱ بار) و مشارکت در امر فرهنگی (با ۴۸ بار) از بیشترین اولویت (به سبب تکرار) برخوردار بودند. در حوزه امور دینی نیز تاکید بر مفاهیم قرآنی با ۳۳ بار تکرار، روایات و احادیث با ۲۴ و تاکید بر محتوای نهج البلاغه با ۱۶ بار تکرار در اولویت های بعدی قرار داشتند. نتایج نشان می دهد به رغم تمامی بنیانهای نظری مشارکت مردمی، به ویژه در آموزه های مذهبی و فرهنگی و نیز بیانات و سخنرانی های حضرت آقا، باید اذعان داشت که زمینه های اجتماعی مشارکت هنوز فراهم نیست و این می تواند به خودی خود باعث کاهش و یا اختلال در میزان های مشارکت مردمی در کشورمان شود؛ و البته پر واضح است که به راحتی و سرعت نیز قابل رفع نیستند. «مشارکت مردمی مبتنی بر سیره رسوالله (ص)»، «مشارکتی مردمی قانونمدار»، «مشارکت همراه با نظارت و کنترل»، «مشارکت خواستنی، درونزا و مشارکت مشتاقانه»، «مشارکت از پائین به بالا با مشوقات دولتی»، «مشارکت تسهیل گرانه»، «مشارکت مبتنی بر اعتمادسازی»، «مشارکت همراه با تکریم و حمایت مسئولانه»، و «مشارکت مردمی حل مسئله».

واژگان کلیدی: مشارکت مردمی، مردم سالاری دینی، اعتماد عمومی، امام خامنه ای، اندیشه های قرآنی، نماد حرکت اسلامی.

۱- دانشیار دانشگاه افسری و تربیت پلیس امام حسن مجتبی علیه السلام

مقدمه

مشارکت میزان دخالت اعضای نظام اجتماعی در فرآیند تصمیم سازی و تصمیم گیری (راجزر و شومیکر^۱، ۱۳۷۹: ۳۰۴) یا فرایند به کارگیری توانمندیهای فردی یا گروهی مردم برای دستیابی به یک هدف گروهی است (ماهیدن و همکاران^۲، ۲۰۲۳: ۶۹). مشارکت مردم می تواند در مورد تغییر نحوه تعامل افراد (به عنوان سیاستمداران، توسعه دهندگان و شهروندان) با یکدیگر برای اتخاذ تصمیمات کلیدی باشد (آرشتاین^۳، ۱۹۶۹: ۲۱۹). آنچه در یک فرایند مشارکت موفق اهمیت دارد، احساس نیاز برای حل یک مشکل، شناخت آن مشکل و احساس نیاز به همکاری گروهی با توجه به میزان دانش و توانمندی افراد و شناخت آنان از توانایی ها و امکانات موجود و حداکثر استفاده از آنهاست (قیصری، ۱۳۹۸: ۳۵). مردم نظر خود را از راه های مختلفی مانند: رفراندوم، پیمایش، عریضه، و یا گردهمایی اظهار می کنند. بدون توجه به روش اظهار نظر، مطلوب این است که مشارکت گسترده ی اعضای نظام اجتماعی، وجود داشته باشد (راجزر و شومیکر^۴، ۱۳۷۹: ۳۰۳).

مشارکت به نحو موثری بازدهی و بهره وری را بهبود، کیفیت کار را افزایش و دگرگونی و تحول را پرشتاب می کند، به سبب همین امر آن را پیش شرط توسعه همه جانبه به حساب می آورند (اکبری و فتحی، ۱۳۹۱: ۷؛ چیسیکا و یوم، ۲۰۲۴: ۲۱۹). شواهد محکمی وجود دارد، دال بر اینکه به نحوی میان نرخ مشارکت اعضای نظام اجتماعی و پدیده های اجتماعی دیگر نظیر انسجام اجتماعی (ازکیا و غفاری، ۱۳۸۰: ۱۹۰)، پیشگیری از آسیب های اجتماعی (اکبری، ۱۳۹۹: ۱۵)، سلامت و رضایت اجتماعی (راجزر و شومیکر، ۱۳۷۹: ۳۰۵)، شبکه های ارتباطی و اعتماد، مشروعیت و عدالت اجتماعی (اسپیر^۵، ۲۰۱۲: ۲۳۸۲؛ فانگ^۶، ۲۰۱۵: ۵۰۱؛ گیدنز، ۱۳۷۸: ۳۴۴) و توسعه رابطه مثبتی بر قرار است (چلپی، ۱۳۷۵: ۱۶۶).

اهمیت مشارکت مردمی در اندیشه های قرآنی امام خامنه ای تا آنجایی است که ایشان در دو نوبت (۱۳۸۴: تحت عنوان سال همبستگی ملی و مشارکت عمومی نامگذاری شد؛ ۱۴۰۳: جهش تولید با مشارکت مردم) شعار سال را مشارکت نامیدند. دوم این که در بیانات مختلف از مشارکت نام برده اند: «نکته ی اول این است که این را بدانیم که قوی ترین دولت ها هم قادر نیست بدون مشارکت مردم موتور اقتصاد جامعه را به راه بیندازد؛ هیچ دولتی بدون مشارکت مردم نمیتواند اقتصاد کشور را سامان بدهد^۷»، «بدون مشارکت مردم هیچ دولتی نخواهد توانست اقتصاد کشور را سامان بدهد و موتور اقتصاد را [راه بیندازد]^۸»، «مطلب دیگری که در همه زمینه های سازندگی لازم است، این است که ما به صورت یک اصل، از اوایل انقلاب، روی مشارکت مردم تکیه کردیم. امام

¹ Rogers and Shoemaker

² Mahyudin & Samburoto & Alfinta, & Candra & Sampe

³ Arnstein

⁴ Rogers and Shoemaker

⁵ Speer

⁶ Fung

⁷ WWW.KHAMENEI.IR

⁸ WWW.KHAMENEI.IR

رضوان الله تعالى علیه، مکرر در مکرر، درباره مشارکت دادن مردم، توصیه میکردند و حرف میزدند^۱، « جهش چه جوری حاصل می شود؟ با مشارکت مردم. بنده عقیده‌ی راسخ دارم، وقتی کشور امنیت پیدا کرد، آن وقت علم در آن کشور پیشرفت میکند، اقتصاد در آن کشور به شکوفایی میرسد، مشکلات گوناگون فرهنگی و اقتصادی و سیاسی در کشور قابل حل میشود؛ مشارکت یک چنین معجزه‌ای میکند^۲، « اگر مشارکت ضعیف باشد، مجلس ضعیف خواهد شد و مجلس ضعیف توانایی کامل برای رفع مشکلات نخواهد داشت. اگر میخواهیم مشکلات برطرف بشود، باید مشارکت را بالا ببریم؛ این وظیفه‌ی همه است. هر که میخواهد مشکلات کشور برطرف بشود، راهش این است^۳، « مشارکت مردم در ذات جمهوری اسلامی است»، « در زمینه‌ی مشارکت مردم، هر طور که میتوانید، روی خانواده‌ها و دوستانتان کار کنید. مشارکت، یکی از اساسی‌ترین مسائل است. ...» زیرا مشارکت عمومی نشان‌دهنده‌ی همبستگی ملی است و همبستگی ملی میتواند در مقابل توطئه‌های دشمنان به کشور مصونیت ببخشد^۴.

همه اینها نشان از اهمیت مشارکت مردم در زندگی ارتباطی و اجتماعی (و البته حوزه های دیگر) است. بر این اساس مقاله حاضر تلاش دارد تا ضمن بیان چارچوب های ارتباطی مشارکت های مردمی، اندیشه های قرآنی امام خامنه ای را در خصوص روش های مشارکت مردمی با تاکید بر رویکرد علوم ارتباطات تجزیه و تحلیل نموده، راهکارهای ارتقای آن و مشارکت مطلوب مردمی را بیان نماید.

• پیشینه

عبدالعی (۱۳۷۵) در بحثی نظری به مقایسه نظریه هایی که مشارکت را هدف و نظریه هایی که مشارکت را وسیله قلمداد کرده اند، پرداخته است. ازکیا و غفاری (۱۳۸۰) بر ارتباط میان نرخ مشارکت اعضای نظام اجتماعی و پدیده انسجام اجتماعی اشاره کرده اند. اکبری (۱۳۸۰) بر تاثیر مشارکت بر پیشگیری از آسیب های اجتماعی تاکید کرده اند. چلیپی (۱۳۷۵) بر تاثیر مشارکت بر مشروعیت و عدالت اجتماعی تاکید کرده اند. رضادوست و حسین زاده و عابدزاده. (۱۳۸۸)، میرزایی و اله نوروزی (۱۳۸۸)؛ نوروزی و بختیاری (۱۳۸۸) و مقیمی (۱۳۹۹) همگی بر عوامل موثر در مشارکت اجتماعی، نظیر: سن، جنسیت، طبقه اجتماعی، محل سکونت و جغرافیای زندگی، عام‌گرایی، قشر و طبقه اجتماعی، آینده‌نگری، بیگانگی اجتماعی-سیاسی، میزان اعتماد، ساختار خانواده، تعلیم و تربیت، رسانه‌های گروهی، تقدیرگرایی، وضعیت اشتغال، وضعیت تاهل، تحصیلات، عضویت در تشکل های اجتماعی اشاره کرده اند. اکبریان و فتحی (۱۳۹۱) به تاثیر مشارکت بر بهبودی بازدهی و بهره وری و نیز کیفیت کار و توسعه همه جانبه پرداخته اند. گلایی و اخشی (۱۳۹۴) به تاثیر مشارکت اجتماعی بر میزان نشاط فردی - اجتماعی توجه کرده است. یافته‌های پژوهش امامی و محمودی رجا و نیکزاد (۱۳۹۹) حاکی از آن است که رهبر انقلاب در دوره پساانقلاب، راهبرد آتش به اختیار را در تکمله تاکتیک‌های فرهنگی، سیاسی، اجتماعی و مشارکتی شهروندان به‌خصوص جوانان مطرح کردند. کار فرهنگی خودجوش و تمیز، شکوفایی ظرفیت فرهنگی، اعتمادزایی، تقویت روابط متقابل دولت و ملت، اصلاح نواقص و اختلالات بوروکراتیک

^۱ WWW.KHAMENEI.IR

^۲ WWW.KHAMENEI.IR

^۳ WWW.KHAMENEI.IR

^۴ WWW.KHAMENEI.IR

در کشور ازجمله شاخصه‌های این تاکتیک‌اند. اعظمی (۱۳۹۹) نیز بر مطالعه جامعه‌شناختی عوامل موثر بر مشارکت‌پذیری اجتماعی و فرهنگی در شهر یزد پرداخته است. بهروزبایاتی و سلطان محمدی و زارع کار (۱۴۰۱) در مقاله به بررسی جایگاه مشارکت مردم در تداوم انقلاب اسلامی با تاکید بر بیانیه گام دوم انقلاب پرداخته، تاکید نموده اند که حضرت اقا، اتکای انقلاب اسلامی را به حضور و مشارکت دائمی مردم گره زده و آن را خنثی کننده توطئه های دشمن دانسته است. اسدبک و همکارانش (۱۴۰۲) به واکاوی ابعاد مشارکت اجتماعی شهروندان در تحقق حکمرانی خوب پرداخته چالش های حقوقی، اقتصادی، اخلاقی و از این قبیل را بررسی کرده اند. چیسیکا و یوم (۲۰۲۴) به ارتباط میان مشارکت و توسعه تاکید کرده اند. اسپیر (۲۰۱۲) و فانگ (۲۰۱۵) بر ارتباط متقابل شبکه های ارتباطی و اعتماد با مشارکت پرداخته اند.

اگر چه محققان بسیاری در باره مشارکت مردمی به پژوهش پرداخته و جنبه های گوناگون از آن را مورد نقد و بررسی قرار داده اند، لکن هیچ یک از این تحقیقات به تحلیل اندیشه های قرآنی امام خامنه ای با رویکردی اجتماعی اتمام نکرده اند. از این بابت مقاله ی حاضر تلاش دارد تا جنبه های اجتماعی اندیشه های قرآنی امام خامنه ای را بررسی کرده، سطوح، عوامل موثر در مشارکت مردمی، چالش ها و آسیب های مشارکت مردمی از نظر ایشان را تجزیه و تحلیل نماید.

۱. مبانی نظری

• اندیشه های قرآنی

منظور از اندیشه قرآنی امام خامنه ای، اراء، نظرات و دیدگاه حضرت امام خامنه ای در خصوص موضوعات و محورهای مختلف با تاکید بر قرآن است. به این معنا که اندیشه، تعقل و فکر و عمل حضرت اقا، با محوریت قرآن است (حسنوند کرمی، ۱۴۰۲). این اندیشه ها شامل مسائل اجتماعی، سیاسی، اخلاقی و دینی می شود و نقش آنها در ارتقاء انسجام و وحدت جامعه اسلامی و ترویج ارزش های اسلامی در جهان معاصر بررسی می شود. بررسی دیدگاه رهبری نشان می‌دهد که مشورت، مشارکت مردمی و مقاومت در اندیشه ایشان از اهمیت حیاتی در تداوم انقلاب اسلامی و رسیدن به افق تمدن اسلامی و الگوی پیشرفت ایرانی اسلامی دارد (جعفری و محسنی، ۱۴۰۲). مشارکت در سرنوشت فردی و جمعی از نظر اسلام، نه تنها یک حق بلکه یک وظیفه شرعی است و عقل و نقل به عنوان ابزارهای شناخت احکام الهی به این مطلب توجه می‌دهد. از نظر قرآن تغییرات اجتماعی مثبت و منفی در هر جامعه‌ای به مشارکت فعال جمعی تعیین و تغییر می‌کند.^۱ در اسلام فرهنگ شور و مشورت و مشارکت از مهم ترین قواعد فرهنگی جامعه محسوب می‌شود.^۲ به تعبیر قرآن انسان باید مشارکت فعال خویش را در حد اعلی داشته باشد؛ «حق تقاته» ندارند؛ (آل عمران، آیه ۱۰۲) ولی باید به گونه‌ای عمل کنند که بتوان گفت شخص تا جایی که توان و استطاعت داشته، در عمل وارد شد و سعی خود را کرد هر چند که ممکن است نتیجه بخش نباشد.

^۱ «إِنَّ اللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ» در حقیقت خدا وضع قومی را تغییر نمی دهد تا آنان خودشان وضع خود را تغییر دهند. (رعد، آیه ۱۱)
^۲ «وَأْمُرُهُمْ شُورَىٰ بَيْنَهُمْ» کارشان در میانشان مشورت است. (شوری، آیه ۳۸)

• مشارکت مردمی

مشارکت اجتماعی را حضور نسبتاً پایدار و عنداللزوم عناصر سازنده جامعه شامل افراد، گروه ها، اجتماعات، نهادها و سازمان ها در فرایندها، امور و فعالیت های اجتماعی تعریف کرده اند. مشارکت تقبل آگاهانه امری در شکل همکاری یا میل و رغبت و نیاز به هدف در زندگی اجتماعی. مشارکت در جامعه محلی یعنی فرایند به کارگیری توانمندیهای فردی یا گروهی ذینفعان برای دستیابی به یک هدف گروهی. در منابع جامعه شناختی، مشارکت امری است که می تواند در ساحت های گوناگون سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی شکل بگیرد (غفاری، ۱۳۸۳: ۷۷). در هر کدام از این عرصه ها اصل بر حضور عامه مردم در تصمیم سازی، تصمیم گیری، اجرا و انجام وظایف و... است. مشارکت اجتماعی (با شاخص هایی مانند: همکاری، سازگاری، پذیرش، همبستگی، همیاری، یکپارچگی و تعامل) بن مایه هرگونه حضور و تعامل است. لذا اگر بخواهیم جامعه ای را به سمت حرکت و سازندگی چه در طرف مردم و چه در طرف نظام حکمرانی سوق دهیم، باید از نقطه مشارکت اجتماعی آغاز کنیم (مهدوی و رحمانی خلیلی، ۱۳۷۸: ۹؛ اوکلی و مارسدن، ۱۳۷۰: ۳۵). شرکت در انتخابات، مشارکت در کمک مالی به موسسات اجتماعی مردم نهاد یا خیریه، موسسات مذهبی همچون مساجد و هیأت های مذهبی، فعالیت های اجتماعی برای حمایت از حقوق گروه های خاص (کودکان، سالمندان، معلولان، زنان و ...) یا اهداف اجتماعی (محیط زیست، صلح و ...)، همکاری های محله ای همچون همیاری با همسایگان و اهالی محل در رفع مشکلات محله (احمدی و محمدی و خالدیان، ۱۳۹۵: ۱۳۲). از جمله مصادیق و شاخص های مشارکت مردمی از منظر جامعه شناختی است (غفاری و نیازی، ۱۳۸۶: ۱۸؛ فخرایی، ۱۳۸۳). مشارکت عبارت است از میزان دخالت اعضای نظام اجتماعی در فرآیند تصمیم سازی و تصمیم گیری (راجرز و شومیکر^۱، ۱۳۷۹: ۳۰۴). یا فرایند به کارگیری توانمندیهای فردی یا گروهی مردم برای دستیابی به یک هدف گروهی (ماهیدن و همکاران، ۲۰۲۳: ۶۹). آرنشتاین مشارکت را فرآیند سهیم شدن مردم در قدرت جهت تاثیرگذاری بر دولت می داند، مشارکت توزیع مجدد قدرت است که در سطوح مختلف اتفاق می افتد (جلیلی صدر اباد و جلیلی صدر اباد و یزدان نیاز، ۱۳۹۵: ۳).

مشارکت اجتماعی سطوح مختلفی دارد چنانکه گروهی از محققان و اندیشمندان سه نوع مشارکت را از هم متمایز ساخته اند: الف - درگیری ذهنی و عاطفی. مشارکت به معنی درگیری ذهنی و عاطفی است و تنها به کوشش بدنی محدود نیست (راجرز و شومیکر، ۱۳۷۹: ۳۰۶). ب - انگیزش برای یاری دادن. دومین اندیشه مهم در مشارکت آن است که مشارکت مردم را به یاری دادن بر می انگیزد. مردم از راه مشارکت فرصت آن را می یابند که قابلیت های ابتکار و آفرینندگی خود را برای دستیابی به هدف های سازمان به کار گیرند. ج - پذیرش مسئولیت. سومین اندیشه در مشارکت آن است که مشارکت مردم را بر می انگیزد تا در کوشش های گروه خود مسئولیت بپذیرند. این فراگرد اجتماعی است که به یاری آن مردم به مرحله خود - درگیر در جامعه می رسانند و خواهان کامیابی جامعه یا محل زندگی خود می باشند. نوع دیگری از دسته بندی سطوح مشارکت، آن را در قالب های زیر دسته بندی کرده اند: مشارکت در تصمیم گیری: انجمن ها، شوراها و...؛ مشارکت در تصمیم سازی مانند نظام پیشنهادات و نقد اجتماعی؛ مشارکت در اجرا (نهادهای محلی، صنفی)؛ مشارکت در نظارت و کنترل

¹ Rogers and Shoemaker

ها (مانند مراقبت رسمی و غیررسمی)؛ هدف مشارکت ها (نظیر سلامت و امنیت اجتماعی)؛ مظلوف مشارکت (نظیر آحاد گروه ها، طبقات، صنوف، اقشار و نهادهای جامعه)؛ و بالاخره راهبردهای مشارکت (همچون حفظ و برقراری سلامت و امنیت اجتماعی با مردم از طریق مردم و برای مردم) (قاضی طباطبایی و ودادهیر، ۱۳۸۹؛ فخرایی، ۱۳۸۳). گروهی دیگر مشارکت را به جهت میزان رسمیت (رسمی و غیر رسمی)، فرمایشی و غیر فرمایشی، مشارکت فردی و اجتماعی، مشارکت بالا به پائین، پائین به بالا، و هر دو با هم، مشارکت ذهنی و عاطف با مشارکت عملی، مشارکت واقعی و مشارکت مجازی، و بالاخره مشارکت داوطلبانه و مشارکت جمعی.

مشارکت در یک اجتماع محلی از حساس شدن آغاز می شود که نخستین پله مشارکت است. پله بعدی آگاه شدن و دانستن است. مردم در یک جامعه محلی حق دارند که از اتفاقاتی که در اجتماع آنها می افتد با خبر باشند. پله بعدی، مشاوره و ارائه نظر از سوی مردم است. افراد در یک جامعه محلی در جلسات گروهی شرکت می کنند و نظرات خود را مطرح می کنند (فخرایی، ۱۳۸۳؛ ۴۶۶؛ غفاری، ۱۳۸۶). آنان در این مرحله نیازهای خود را در اجتماع محلی فهرست می کنند و درباره اولویت ها سخن می گویند. گاه در این مرحله کمیته ها یا ساختارهایی شکل می گیرد. پله بعدی، نقش پذیری و مشارکت در فعالیت های اجرایی است. بعد از آن وارد پله ای می شود که می توان آن را "درگیر شدن فرد در جریان کار" نامید، به گونه ای که دیگر جزئی از فرایند محسوب می شود و نمی توان او را از این فرایند جدا کرد. وارد شدن در این فرایند، به معنای توانمند شدن مردم در جامعه محلی است (سالی، ۲۰۰۵: ۲۳).

به طور کلی، طیف وسیعی از دیدگاه های جدید ارتباطی، در باره مشارکت شهروندان در امور مختلف، از «مشارکت به عنوان هدف» تا «مشارکت به عنوان وسیله» را بازتاب می دهد. دیدگاه مبتنی بر هدف، که از سوی بسیاری از اندیشمندان حوزه علوم اجتماعی و ارتباطات مورد حمایت قرار گرفته، در همبستگی با امور امنیتی بر این باور است که «مشارکت یک حق بنیادین بشری است که باید آن را پذیرفت و از آن نه به خاطر نتایج و پیامدهای مترتب بر آن، بلکه به عنوان یک هدف حمایت کرد». ضرورت هایی مانند اندیشیدن، بیان خویشتن، تعلقات و کسب هویت های گروهی، شناخته شدن به عنوان یک فرد یا شهروند در میان افراد و شهروندان، مورد احترام قرار گرفتن و تشویق شدن و شرکت داشتن در تصمیم گیری های تاثیر گذار اجتماعی در زندگی انسان ها، همانقدر در امور امنیتی، انتظامی و انضباطی اهمیت دارد، که خوردن، آشامیدن و نفس کشیدن (ملکات، ۱۳۸۴: ۵۵). با این وصف مشارکت اجتماعی می تواند عاملی باشد که از طریق آن بتوان به اهداف گفته شده، دست یافت. بر همین اساس، در دیدگاه (فالکس^۱، ۱۳۸۱: ۲۰۸) آنچه که در بقاء و گسترش مشارکت همگانی در تمامی سطوح جامعه یا یک محله اهمیت داشته، و باید مورد توجه قرار گیرد، اجتماعی کردن آن و به تعبیر دیگر عمومیت بخشیدن آن میان اکثریت مردم، یا نهادینه ساختن آن در سطوح زیرین جامعه است.

آرنشتاین^۲، واضع مدل نردبان مشارکت^۳ شهروندان است. او در مدل خود توضیح می دهد که چگونه مشارکت می تواند از یک سطح کاملاً نمادین و غیرمؤثر تا یک سطح کاملاً مسئولانه و تأثیرگذار متغیر باشد. مطالعات «فرنج» و دیگران در این باره حاکی است که مشارکت دادن مردم در تصمیم گیری های جامعه به ویژه

^۱ faleks

^۲ Arnstein

^۳ Ladder of Participation

هنگامی که آن احساس کنند، مشارکت آنان در تصمیم گیری ها مشروع و عمیق و نه یک فعالیت سطحی و پیش پا افتاده است، بیشتر می شود (راجرز و شومیکر ۱۳۶۹: ۳۰۵). به تعبیر دیگر آنچه که در بقاء و گسترش مشارکت اجتماعی در تمامی سطوح جامعه اهمیت داشته، و باید از سوی پلیس مورد توجه قرار گیرد، عمومیت بخشیدن و نهادینه ساختن مشارکت اجتماعی در سطح کلان اجتماعی (رهبر انقلاب ان را زمینه نامیده^۱) است (ملکات^۲، ۱۳۸۴: ۶۷).

یافته های بسیاری از تحقیقات و نیز مبانی نظری تئوری های اجتماعی بر زمینه ها و عوامل زیر در مشارکت اشاره کرده اند. در زیر برخی نظریه پردازان و عوامل موثر بر مشارکت اجتماعی آمده است.

نظریه پرداز	عامل
پارستر و هوزولیتز (Parsons & Husolits)	متغیرهای الگویی (عام گرایی، فعال گرایی، آزادی، خرد گرایی، امید به آینده، جهت گیری ارزشی در میان زنان، خانواده و الگوهای موجود در محیط خانواده) و نظریه های کنش، که به تبیین مشارکت به عنوان نوعی کنش با رفتار هدفدار پرداخته اند
راجرز و موشی (Rodgers & Mushi)	عناصر خرده فرهنگ
لوئیس و گائوتری (Gaotri & Lewis)	عدم دسترسی به منابع
شفر و مالهوترا و گائوتری و موشی (Schafferd & Mushi & Gaotri)	ارزیابی از پاداش های مثبت مشارکت
اینگلهارت و موشی (Mushi & Inghelhart)	هنجارهای اجتماعی مناسب
اینگلهارت و سیلز (Inghelhart & Sills)	موقعیت اجتماعی-اقتصادی مناسب
لرنر (Lerner)	دسترسی به رسانه های گروهی
شفر (Schafferd)	توان ابراز منافع
کولین و میسرا و موشی و میدلر (Colin & Mushi)	ارزش های فرهنگی مناسب
راجرز (Rodgers) و الکسی دوتو کویل	اعتماد اجتماعی
اینگلهارت	نظریه هایی که مستقیماً به بحث از عوامل موثر بر مشارکت پرداخته اند (نظریه های معاصر) (که شاخص های آن، عبارتند از: ارتقای سطح تحصیلات و اطلاعات سیاسی - دسترسی به رسانه ها و تغییر هنجارهای حاکم بر مشارکت زنان - تغییر در اولویت های ارزشی مردم، از مادی به فرا مادی - اعتماد متقابل
اوکلی و وېجه کا	موانع فرهنگی (نجابت، وظیفه شناسی، مقید بودن، حق شناسی نسبت به والدین، فرهنگ مردسالار)
بورديو، فوکویاما، لوری، پاتنام، لوفلین، پاراگال، گلپکان و هوک، کرشنا و آف	ابعاد سرمایه اجتماعی در مشارکت مؤثرند و این ارتباط دوسویه است

جدول شمارهعوامل و متغیرهای مؤثر بر مشارکت اجتماعی / منبع: (غفاری، ۱۳۸۶: ۹۷؛ سفیری و تمیز، ۱۳۹۰: ۱۲۳)

۲. روش شناسی تحقیق

این پژوهش بر مبنای رویکرد کیفی و با استفاده از روش تحقیق تحلیل محتوای عرفی و قراردادی با تاکید بر دسته بندی سه گانه شییه و شانون^۳ (۲۰۰۵) ذیل هفت مرحله صورت گرفته است. به این دلیل این روش تحلیل محتوا انتخاب شد که در آن مقولات کدگذاری شده به طور مستقیم و استقرایی از داده های خام (بیانات و سخنرانی های حضرت اقا) مشتق می شوند (ابوالمعالی الحسینی، ۱۳۹۲: ۸۹). لذا، این نظریه قابل لمس نیست و شکلی انتزاعی دارد و در مشاهدات منظم ریشه دارد و یا زمینه ای شده است. در این رویکرد نظریه های از پیش موجود، جایگاهی ندارند و اطلاعات جمع آوری شده (چه در متن سخنرانی ها و چه در

^۱ بیانات در دیدار رئیس جمهور و اعضای هیئت دولت ۱۴۰۱/۰۶/۰۸

^۲ Malkat

^۳ Hsieh&Shanon

متن بیانات و مصاحبه ها و...) از طریق تداعی معنا تحلیل می شوند. در این حالت، تحلیل داده‌ها با خواندن آن‌ها به صورت مکرر آغاز می شود تا درکی کامل درباره آن‌ها به دست آید. به بیان دیگر، محقق بر اساس ادراک و فهم خود از متن مورد مطالعه، مفاهیم و عبارت‌ها را گزینش و سپس نوشتن تحلیل اولیه را آغاز می نماید و با خواندن مکرر آن تحلیل خود را تکمیل می نماید.

در مرحله نخست، ما بر اساس داده‌های جمع‌آوری شده و یا متنی که پیش رویمان بود (متن سخنرانی‌ها و بیانات حضرت اقا در پایگاه اینترنتی ایشان) تحلیل خود را با بیرون کشیدن واحدهای معنا (یک واحد متنی، یا یک کلمه یا عبارت کلیدی، یا یک واحد تجزیه و تحلیل) از متن شروع کردیم.

در مرحله بعد، واحدهای معنا توسط بر چسب‌ها و کدهایی از یکدیگر متمایز شدند. با کدبندی هم دسترسی به واحدهای معنا آسان می شود و هم به دلیل اینکه تحلیل گر می تواند به واسطه این کدها، واحدهای معنا را در ارتباط منطقی با یکدیگر قرار داده، تحلیل و دسته بندی نماید، بر قدرت تحلیل ما افزود. پس از مرحله کدگذاری نوبت به تعیین مقولات رسید. همان گونه که باردن (۱۳۷۴: ۱۳۵) گفته، ایجاد مقوله (عمل طبقه‌بندی عناصر سازنده یک مجموعه از طریق تشخیص تفاوت‌های آن‌ها و سپس گروه‌بندی مجددشان بر اساس شباهت عناصر)، ویژگی اصلی این روش است.

بعد از این مرحله ما به توصیف محتوای مقولات (همان گونه که لیندلف و تیلور (۱۳۸۸) یادآوری کرده اند از طریق شمارش فراوانی مقولات یا یافتن پیوند میان مفاهیم و مقولات یا حذف پیوندهای حشو و زاید) پرداختیم. پس از برقرار نمودن ارتباطات منطقی بین مقوله‌ها، آنچنان که گریندهیم و لانگمن (۲۰۰۴: ۱۰۷) توصیه کرده بودند، آنها را در قالب تم‌هایی طبقه‌بندی نمودیم. در اصل هدف از ارائه توصیفی غنی تراز مشارکت مردمی در نزد حضرت اقا بود.

جامعه آماری این پژوهش، تمامی متن بیانات و سخنرانی‌ها امام خامنه ای طی سال‌های ۱۳۶۸ تا ۱۴۰۳ در پایگاه اینترنتی دفتر حفظ و نشر حضرت ایت الله العظمی خامنه ای^۱ بارگزاری شده است. نمونه مورد بررسی تمام شمار بوده است. به این معنا که متن تمامی بیانات و سخنرانی‌های با کلیدواژه «مشارکت مردمی» مورد بررسی و تحلیل قرار گرفته و به عنوان نمونه ی تحقیق انتخاب شده اند. نظر به آسان شدن جستجو در میان این متن تعداد ۱۲۵۰۶۲ کلمه به طور کل یافت گردید که با کلید واژه مشارکت مردمی در میان آنها بوده است. تعداد سخنرانی‌ها ۱۸۸ و تعداد کل کلید واژه مشارکت ۶۴۰ و تعداد واژه‌ها با کلیدواژه مشارکت مردمی ۴۹۸ بود.

۳. یافته‌ها

تحلیل محتوای فوق بر اساس گردآوری بیانات امام خامنه ای از سخنرانی‌ها بیانات و برخی منابع دیگر بوده که در خصوص مشاکت و روش‌ها و شیوه‌های مشارکت مردمی تحلیل شده است. فرآیند تنظیم جدول شمار ۲ بدین صورت بوده که متن نقل قول‌های امام خامنه ای در یک جدول قرار داده شده، سپس کدهای اولیه و پس

^۱ WWW.KHAMENEI.IR

از آن کدها و مقولات گسترده و تم اصلی با تاکید بر چند اصل، مانند: جامعه بودن، مانع بودن، همگنی یا استقلال، عینی بودن منظم بودن و عمومیت داشتن، استخراج گردید.

با احتساب عناوین انتخاب شده برای سخنرانی ها در کل تعداد ۳۱۰ کلید واژه مشارکت مردمی استخراج شد. در زیر حوزه های مشارکت مردمی از دید حضرت اقا در قالب جدول شماره ۳ آمده است.

جدول شماره ۲ حوزه های گوناگون بیانات حضرت اقا با کلیدواژه مشارکت مردمی								
واژگان کلیدی	مشارکت مردمی و مردم	مشارکت با تاکید بر مفهوم و حوزه فرهنگ	مشارکت با تاکید بر مفهوم و حوزه اجتماعی	مشارکت با تاکید بر مفهوم و حوزه اقتصادی	مشارکت با تاکید بر مفهوم و حوزه سیاسی	مشارکت با تاکید بر مفاهیم قرآنی	مشارکت با تاکید بر روایات و احادیث	مشارکت با تاکید بر نهج البلاغه
	۳۱۰	۴۸	۵۱	۶۱	۷۷	۳۳	۲۴	۱۶

همان گونه که جدول نشان می دهد چهار حوزه مشخص (سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی) به همراه سه حوزه دینی (قرآین، روایی و نهج البلاغه) دسته بندی شده است. مابقی کدهای به دست آمده از متن سخنرانی ها و همچنین واحدهای فشرده معنایی به قرار زیر بوده است:

معنای مشارکت مردمی، روش های مشارکت مردم و اولویت بندی روش ها، سطوح مشارکت مردم، چالش ها، موانع، اسباب ها و مشکلات مشارکت مردمی، راهکارهای رفع و ارتقاء مشارکت مردم، مشارکت مطلوب و توصیه ها و راهکارها.

جدول شماره ۳ تحلیل محتوای سخنان امام خامنه ای با کدهای اولیه و مقولات اصلی و تم های اصلی					
منبع	داده خام یا نقل قول ها (عبارات مستفرد از بیانات)	کد اولیه (مفاهیم کلیدی استخراج شده از بیانات)	مقوله فرعی (گروه بندی کدهای مرتبط به هم)	مقوله اصلی (مقوله گسترده تر)	تم اصلی (ایده کلی که مقوله های اصلی را به هم مرتبط می کند)
امام خامنه ای، ۱۳۹۷: بیانیه گام دوم انقلاب. ص ۶)	مشارکت مردمی در مسایل سیاسی مانند انتخابات، مقابله با فتنه های داخلی، حضور در صحنه ملی و استکبارستیزی به اوج رسانید و در موضوعات اجتماعی مانند کمک رسانی، و فعالیت های نیگوکاری که پیش از انقلاب آغاز شده بود افزایش چشمگیر داد. مردم مسابقه ی خدمت رسانی در حوادث طبیعی و کمبودهای اجتماعی مستاقانه شرکت می کنند	مشارکت مردمی در مسایل اجتماعی یعنی حضور مشتاقانه مانند کمک رسانی، و فعالیت های نیگوکاری و حوادث طبیعی و کمبودهای اجتماعی و مسابقه خدمت رسانی	حضور مشتاقانه در فعالیت های اجتماعی- سیاسی ساخت آینده و مشارکت سیاسی و اجتماعی	حضور داوطلبانه و مشتاقانه به روش اسلامی، و سیره پیامبر گرامی (ص)،	مشارکت مردمی به روش سیره تجربی رسول الله در چارچوب قانون، رهبران افکار و کنترل و نظارت
(امام خامنه ای، ۱۳۹۷: بیانیه گام دوم انقلاب. ص ۶)	مشارکت در ساخت آینده کشور/عرصه تعیین کننده در زندگی/یکی از پایه های نظام/ مشارکت یعنی حضور پُرشور مردم در انتخابات/ بدون مشارکت مردم هیچ دولتی نخواهد توانست اقتصاد کشور را سامان بدهد و موتور اقتصاد را [راه بیندازد].	مشارکت در ساخت آینده بدون مشارکت مردم هیچ دولتی نخواهد توانست اقتصاد کشور را سامان بدهد و موتور اقتصاد را [راه بیندازد].	مشارکت در ساخت آینده و مشارکت مردم هیچ دولتی نخواهد توانست اقتصاد کشور را سامان بدهد و موتور اقتصاد را [راه بیندازد].	حضور داوطلبانه و مشتاقانه به روش اسلامی، و سیره پیامبر گرامی (ص)،	مشارکت مردمی به روش سیره تجربی رسول الله در چارچوب قانون، رهبران افکار و کنترل و نظارت
۰۵/۰۴/۱۴۰۳ بیانات در سالروز عید غدیر	مشارکت مردم در ذات جمهوری اسلامی است. جمهوری اسلامی — «جمهوری» یعنی مردم دیگر — [یعنی] عموم مردم با شیوهی اسلامی، با روش اسلامی وارد میدان بشوند	وارد میدان شدن مردم و مشارکت در تمامی امور به روش اسلامی	مشارکت در تمامی امور به روش اسلامی	حضور داوطلبانه و مشتاقانه به روش اسلامی، و سیره پیامبر گرامی (ص)،	مشارکت مردمی به روش سیره تجربی رسول الله در چارچوب قانون، رهبران افکار و کنترل و نظارت
۰۴/۱۲/۱۳۷۷.	در تفکر دینی، اساس حاکمیت دین و نفوذ دین	مشارکت بر اساس تفکر	مشارکت بر اساس تفکر	حضور داوطلبانه و مشتاقانه به روش اسلامی، و سیره پیامبر گرامی (ص)،	مشارکت مردمی به روش سیره تجربی رسول الله در چارچوب قانون، رهبران افکار و کنترل و نظارت

بیانات در نشریات دانشجویی	و قدرت دین، در اعمال آن روشهای خودش برای رسیدن به اهدافش به چیست؟ تکیه‌ی اصلی به چیست؟ به مردم است. تا مردم نخواهند، تا ایمان نداشته باشند، تا اعتقاد نداشته باشند، مگر می‌شود؟ پیامبر را اگر مردم مدینه نمی‌خواستند و در انتظار او نمی‌نشستند و بارها سراغش نمی‌رفتند، مگر به مدینه می‌آمد و جامعه‌ی مدنی تشکیل می‌شد؟	دید اسلامی و پیامبر اکرم (ص) رفتن به سراغ مردم و حمایت از آنها	حمایت همه جانبه از حوزه مردم در جامعه	
۲۲/۰۷/۱۳۷۴. بیانات در دیدار مردم ساری ۱۰/۱۱/۱۴۰۲. بیانات در دیدار تولیدکنندگان و فعالان اقتصادی	یکی اینکه در سازندگی کشور، همه باید باهم شرکت کنند. دوم اینکه در سازندگی نفس خود کوشش کنند. به عنوان یک راه روشن داشته باشیم. ... از همان شیوه‌های قانونی استفاده کنند، مدیریت را به خود مردم و به خود سهامداران شرکتها بسپارند، منتها نظارت بشود	مشارکت باید همه جانبه باشد و دورن سازی باشد و نه برون زا با تاکید بر شیوه های قانونی به کمک سهامداران و نظارت و کنترلی	مشارکتند همه جانبه، دورن سازی و نه برون زا با تاکید بر قانونی به کمک سهامداران و نظارت و کنترل	مشارکت درون زا، مبتنی بر قانون، حضور همه سهامداران همراه با نظارت و کنترل
در بیست و سومین روز از ماه مبارک رمضان ۱۴۴۵	اما شیوه‌هایی وجود دارد — که این شیوه‌ها تجربه شده... کسانی بنشینند شیوه‌های ممکن برای مشارکت قشرهای مختلف مردم را نشان بدهند که حالا یک نمونه‌اش همین شرکتهای دانش‌بنیان است...	شیوه ها و روش های ازمون شده و تجربی، با کمک مردم و شرکت های تخصصی و مهم	شیوه های ازمون شده و با کمک همه مردم و رهبران	روش های تجربی و ازمون شده، به کمک رهبران افکار و متخصصان

• معنای مشارکت

همانگونه که ملاحظه می شود حضرت اقا اگر چه به طور مستقیم مشارکت را تعریف نکرده اما در معنای ان سخن ها گفته و اهمیت آن را به کرات برشمرده است. مشارکت مردمی در مسایل سیاسی مانند انتخابات، مقابله با فتنه های داخلی، حضور در صحنه ملی و استکبارستیزی به اوج رسانید و در موضوعات اجتماعی مانند کمک رسانی، و فعالیت های نیگوکاری که پیش از انقلاب آغاز شده بود افزایش چشمگیر داد. مردم مسابقه ی خدمت رسانی در حوادث طبیعی و کمبودهای اجتماعی مستاقانه شرکت می کنند(امام خامنه ای، ۱۳۹۷: بیانیه گام دوم انقلاب. ص ۶)

مردم انتخاب کنند، مردم بخواهند، مردم اراده کنند؛ در همه‌ی عرصه‌های زندگی^۱. /مشارکت مردم در دفاع از کیان انقلاب و از عزّت و آبرو و سربلندی کشور نعمت بزرگی است. ۲۴/۰۷/۱۳۷۶/ موقّعیّت در این راه، از مشارکت مردم به معنای واقعی کلمه استفاده بشود؛

سپردن سرنوشت به دست مردم/نماد حرکت اصیل اسلامی/نشانه رشد و دانایی و هوشیاری ملت/نشانه پابندی مردم به نظام مردم سالار دینی

سرنوشت کشور دست آحاد مردم است^۱. بنای جمهوری اسلامی بر اعتماد به مردم و اعتقاد به مشارکت مردم است. ۲۴/۰۹/۱۳۸۷/ این نظام باید بر پایه‌ی مشارکت همگانی و برابری حقوق ملتها استوار باشد^۲.

^۱ ۱۴/۰۳/۱۳۹۶/ بیانات در مراسم بیست و هشتمین سالروز رحلت حضرت امام خمینی (رحمه‌الله)

• اولویت بندی مشارکت در نگاه امام خامنه ای

گفتم کسانی که سخن نافذی دارند، مردم را به حضور در انتخابات تشویق کنند؛ [بلکه] همه‌ی آحاد مردم، تک‌تک آحاد مردم خودشان را موظف بدانند که علاوه بر اینکه در انتخابات شرکت میکنند دیگران را هم به شرکت در انتخابات دعوت کنند

بخش تقنین؛ قانونگذاری. سیاست‌های کلی تقنین. (دوم: قانون و قانونگذاری) درخواست میکنم که در این کار مشارکت جدی بکنید؛ بحث کنید، فکر کنید، مطالعه کنید؛ حرف من این است. این یک طرح و برنامه لازم دارد که [باید] به مردمی که توانایی دارند، علاقه دارند و میخواهند در این کار مشارکت کنند،

یکی از روش‌های مشارکت مردمی، راهبرد آتش به اختیار در عرصه فرهنگی به ویژه برای جوانان است. «آتش‌به‌اختیار» به معنی کار فرهنگی خودجوش و تمیز است؛ آنچه ما گفتیم معنایش این است که در تمام کشور، جوانها و صاحبان اندیشه و فکر، صاحبان همت، خودشان با ابتکار خودشان، کار را - کارهای فرهنگی را- پیش ببرند ۵/۰۴/۱۳۹۶

• انواع مشارکت مردمی در دیدگاه قرآنی امام خامنه ای

فیش‌های جمع‌آوری شده نشان می‌دهد که حضرت اقا روش‌های زیادی را برای دعوت به مشارکت ارائه کرده است. برای مثال نمونه‌هایی از مشارکت‌هایی که حضرت اقا نام برده عبارت است از: مثلاً در سبزواری، طرح «هر محله یک قربانی» شروع شده؛ اهل محل جمع میشوند یک گوسفند قربانی میکنند، به نیازمندان همان محل گوشت میدهند؛ یا در یزد، مادر شهیدی با همکاری جمعی از بانوان که همراه کرده با خود عده‌ای از بانوان را، خانه‌های خودشان را تبدیل کرده‌اند به خیاط‌خانه که در این خیاط‌خانه‌ها ماسک تولید میکنند و مجانی در اختیار مردم میگذارند. یا در نهبوند، گروهی از بانوان که در زمان دفاع مقدس نان میپختند و برای جبهه میفرستادند، فعال شده‌اند برای مهار بیماری و کمک میکنند. در خوزستان، طلب‌باز، قرارگاه تشکیل داده‌اند و حتی داخل خانه‌های مردم را هم ضدعفونی میکنند. در شیراز، معتمدین محلی با صاحبان املاک - صاحبان خانه‌ها و مغازه‌ها- صحبت میکنند که اجازه نگیرند یا تخفیف بدهند یا مهلت بدهند و کمک بشود به کاسب. در تبریز، رئیس حوزه‌ی علمیه خودش وارد شده و به شکل میدانی مشغول فعالیت است.^۳

• سطوح مشارکت مردم در اندیشه‌های قرآنی امام خامنه ای

با توجه به متن بیانات و جدول شماره ۳ برخی از سطوح مشارکت عبارت‌اند از: در حوزه جرم و ناامنی^۴، حوزه‌های اقتصادی و معیشت، حوزه‌های سیاسی و انتخابات^۵. مشارکت مردم صرفاً در محدوده‌ی شرکتهای دانش‌بنیان (اختصاصی) باشد. تئوری و عملی (اگر چنانچه بتوانیم نه در حرف که دائماً گفته‌ایم، [بلکه] در عمل - که حالا مختصری توضیح میدهم - مشارکت مردم را جلب کنیم، رشد تولید قطعی خواهد بود)، و زمینه‌های

^۱ ۲۹/۰۲/۱۳۹۶ بیانات پس از شرکت در انتخابات ریاست جمهوری و شوراهای اسلامی شهر و روستا

^۲ ۰۹/۰۶/۱۳۹۱ بیانات در شانزدهمین اجلاس سران جنبش عدم تعهد

^۳ ۲۱/۰۱/۱۳۹۳ سخنرانی تلویزیونی به مناسبت ولادت حضرت امام زمان (عج)

^۴ ۱۹/۱۰/۱۴۰۰ بیانات در ارتباط تصویری با مردم قم

^۵ ۰۷/۰۴/۱۴۰۰ بیانات در دیدار رئیس و مسئولان قوه قضائیه

مالی و اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و فرهنگی. متن جدول فوق همچنین به سطوح مشارکت از خرد تا میانه و کلان را هم مورد تاکید قرار داده است.

• چالش ها، موانع، آسیب ها و مشکلات مشارکت مردمی

پائین بودن بهره وری برابری فرصت ها برای دستیابی به امکانات؛ این از جمله ی کارهای بسیار مهم است؛ برای مشارکت، امکانات در سطوح مختلف به نحو صحیح و عادلانه ای تقسیم بشود. / زمینه ی مشارکت مردم فراهم بشود، بحث مشارکت مردم آسان سازی بشود. / یکی از اشکالات مهمی که ما داریم، این است که روی راه های مشارکت مردم فکر نکرده ایم. من همین جا به مسئولین محترم، به صاحب نظران اقتصادی، به کسانی که علاقه مند به سرنوشت کشورند توصیه میکنم بنشینند راه های مشارکت عموم مردم در مسائل اقتصادی را پیدا کنند. / عدم آماده نبودن بستر ها در برخی عرصه های مشارکت. / تلاش بیگانگان و تحریم ها / عدم شناخت دقیق از مشارکت و عدم آگاهی / اعتماد اندک /

• راهکارهای رفع و ارتقاء مشارکت مردم، مشارکت مطلوب و توصیه ها و راهکارها

مشارکت را تنها به موارد مالی محدود نکنیم. / مشارکت ها فقط از بالا به پائین نیست بلکه پائین به بالا و همتراز نیز هست. / مشارکت را از حالت دستوری و اجبار خارج کنیم. مگر در برخی موارد مهم. / مشارکت نیمه کاره را تمام کنیم و تا تمام نشده مشارکت دیگری را آغاز نکنیم. / سعی کنیم مشارکت برای مشارکت باشد و نه رفع تکلیف و فرمایشی.

نتیجه گیری

نتایج به دست آمده از یافته ها نشان داد، در کل از درون بیانات امام خامنه ای تعداد ۳۱۰ کلید واژه مشارکت مردمی استخراج گردد که جزئیات آن در جدول شماره ۲ آمده است. تحلیل ابتدایی این جدول نشان می دهد که به ترتیب مشارکت در امور سیاسی مهم ترین (با ۷۷ بار تکرار) و بعد از آن به ترتیب مشارکت در امر اقتصادی (با ۶۱ بار تکرار)، مشارکت در امر اجتماعی (۵۱ بار) و مشارکت در امر فرهنگی (با ۴۸ بار) از بیشترین اولویت (به سبب تکرار) برخوردار بودند. در حوزه امور دینی نیز تاکید بر مفاهیم قرآنی با ۳۳ بار تکرار، روایات و احادیث با ۲۴ و تاکید بر محتوای نهج البلاغه با ۱۶ بار تکرار در اولویت های بعدی قرار داشتند. در این بین مهم ترین مضامین مبتنی بر احصاء روش ها و شیوه های مشارکت مردمی در دیدگاه امام خامنه ای عبارت بودند از: مشارکت مردمی مبتنی بر سیره رسوالله (ص)، مشارکتی مردمی قانونمند، مشارکت همراه با نظارت و کنترل، مشارکت خواستنی، درونزا و مشارکت مشتاقانه، مشارکت از پائین به بالا با مشوقات دولتی، مشارکت تسهیل گرانه، مشارکت مبتنی بر اعتمادسازی، و مشارکت همراه با تکریم و حمایت مسئولانه، مشارکت مردمی حل مسئله.

همان گونه که در بالا آمد مشارکت از جمله مفاهیم مهم و اساسی در بیانات و دیدگاه های قرآنی امام خامنه ای است. در انجا که ایشان همه مردم را به مشارکت می طلبند و اذعان می دارند: امروز وظیفه ی ما مراقبت دائمی از انقلاب است؛ ...وظیفه مان امروز مشارکت دادن همه مردم است! ...همچنین می گویند: ...مشارکت مردم برای نظام جمهوری

اسلامی پشتوانه است، مایه‌ی آبرو است، مایه‌ی سربلندی است. اگر چنانچه مردم مشارکت واضح‌تر و بهتر و روشن‌تری داشته باشند، نظام جمهوری اسلامی این توانایی را پیدا خواهد کرد که حرف خودش و نیات خودش و مقاصد خودش را — چه در داخل کشور، چه در مجموعه‌ی امتداد راهبردی کشور — تحقق ببخشد. از نظر قرآن، تغییرات مهم اجتماعی بازتابی از تغییراتی است که یک مجموعه از افراد با هم انجام می‌دهند؛ هر چند که تغییرات در گام اول فردی و شخصی است؛ ولی این تغییرات باید به یک تغییر در گروه و افرادی بینجامد که بتوانند محیط پیرامونی خود را تغییر دهند. از این رو خداوند در تغییرات اجتماعی مثبت یا منفی به تغییرات جمعی توجه می‌دهد و با لفظ «انفسهم» بر آن است تا نقش اجتماع تاثیرگذار متقابل را در سرنوشت جمعی تاکید کند. خداوند می‌فرماید: *إِنَّ اللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ*؛ در حقیقت خدا وضع قومی را تغییر نمی‌دهد تا آنان خودشان وضع خود را تغییر دهند. (رعد، آیه ۱۱). ایشان در مشارکت همه مردم، بر حضور همه جانبه و پرشور تک تک مسئولین نیز (به عنوان وظیفه) تاکید دارند: آنجا که می‌گویند: یکی از وظایف مهم مسئولین این است که بنشینند زمینه‌های حضور مردم و مشارکت مردم در تولید را، در کار تولیدی را تبیین کنند (یعنی فکر کنند و ایده بدهند) و زمینه‌ها را آماده کنند. حالا مثلاً یکی‌اش تعاون است — ایجاد شرکت های تعاونی تولید — یکی‌اش کمک به کارهای خانگی است؛ یکی کمک به کارهای دستی است؛ یکی کمک به ایجاد شرکتهای دانش‌بنیان است. در جایی دیگر گفته اند: یکی از مهم‌ترین الزامات اجرای این شعار /مهار تورم و رشد تولید/، مشارکت دادن مردم است؛ این یک مسئله‌ی تعیین‌کننده است، مسئله‌ی بسیار مهمی است. ما در این /بخش/ ضعیف عمل کرده‌ایم؛ در طول این سالهای متمادی، انصافاً ضعیف عمل کرده‌ایم. اگر چنانچه بتوانیم نه در حرف که دائماً گفته‌ایم، بلکه در عمل — که حالا مختصری توضیح میدهم — مشارکت مردم را جلب کنیم،

براساس آموزه‌های قرآن همان‌گونه که مشارکت فعال اجتماعی بر تک‌تک افراد جامعه فرض و تکلیف عینی است و باید شخص سرنوشت خویش و اجتماع را تعیین، مدیریت و مهار کند و تغییرات مثبتی را پدید آورد، بر مسئولان و رهبران جامعه است تا بستر مشارکت فعال مردم را فراهم آورند و از آنان در امور اجتماعی بویژه اموری که سرنوشت‌ساز است همانند انتخابات و بیعت، مشارکت بخواهند و بستر عمل به وظیفه از سوی مردم را مهیا کنند.

در بیانات قرآنی امام خامنه‌ای بر اهمیت و جایگاه مشارکت تمامی مردم تاکید می‌شود. در این خصوص می‌بینیم که رهبر فرزانه^۱ بیان داشته اند: *...مشارکت مردم برای نظام جمهوری اسلامی پشتوانه است، مایه‌ی آبرو است، مایه‌ی سربلندی است. اگر چنانچه مردم مشارکت واضح‌تر و بهتر و روشن‌تری داشته باشند، نظام جمهوری اسلامی این توانایی را پیدا خواهد کرد که حرف خودش و نیات خودش و مقاصد خودش را — چه در داخل کشور، چه در مجموعه‌ی امتداد راهبردی کشور — تحقق ببخشد.* مشارکت در قرآن کریم نیز از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است و به عنوان یک اصل اساسی در زندگی فردی و اجتماعی مطرح شده است. قرآن کریم در آیات متعددی مانند: سوره عصر؛ فاطر، آیه ۱۰؛ فتح، آیات ۱۸ تا ۲۱؛ ممتحنه، آیه ۱۲ بر اهمیت تعاون و همکاری در امور خیر و پرهیز از همکاری در گناه و دشمنی تاکید می‌کند. این تأکید نشان می‌دهد که مشارکت در فعالیت‌های مثبت، نه تنها به پیشرفت و تعالی فرد و جامعه کمک می‌کند، بلکه از نظر الهی نیز مورد تأیید و تشویق قرار گرفته است.

یافته‌های ملکات^۲ (۱۳۸۴: ۶۷) نشان می‌دهد، آنچه که در بقاء و گسترش مشارکت اجتماعی در تمامی سطوح جامعه اهمیت دارد و باید مورد توجه قرار گیرد، عمومیت بخشیدن و نهادینه ساختن مشارکت اجتماعی

^۱ در دیدار مدیران و جمعی از اساتید مدرسه عالی شهید مطهری ۱۳/۰۴/۱۴۰۳

^۲ Malkat

در سطح کلان اجتماعی است. نکته اساسی در ارائه طرح های مشارکتی برای رسیدن به هدف در جامعه آن است که باید در جامعه زمینه ها و شرایطی فراهم گردد که از آن طریق پذیرش مسئولیت های اجتماعی آسان شده، مردم خود برای خود انتخاب نمایند. امام خامنه ای در خصوص آماده ساخت عوامل مهم مشارکت و ارتقاء آن نیز بیان داشته اند: خب، با حرف و شعار نمی شود؛ صرف اینکه ما حرفش را بزنیم که «مردم! بیایید شرکت کنید»، کسی نمی آید، اصلاً این حرف معنی ندارد؛ محصلی ندارد که به مردم بگوییم بیایید شرکت کنید. چه جوری شرکت کنند؟ کجا شرکت کنند؟ باید زمینه ی مشارکت فراهم بشود... اول سال عرض کردیم که امسال را «سال همبستگی ملی و مشارکت عمومی» بنامیم؛ نه فقط برای این که یک نامگذاری انجام بگیرد، بلکه برای این که مشارکت عمومی تحقق پیدا کند و ملت یکپارچه ی ما پشت سر مسئولان با تدبیر و مؤمن و انقلابی بتواند گام های بلندی را به سوی اهداف متعالی نظام بردارد و خود را به آن هدف ها نزدیک کند^۱. همان گونه که سوره شوری (آیه ۳۸)، آل عمران (آیه ۱۵۹) و حجرات (آیه ۱۳) به اهمیت مشورت در امور حکومتی اشاره دارند. این آیات نشان می دهند که حاکم باید با مردم در امور مشورت کند و نظر آنها را جویا شود و آنها را به کار بندد.

نتایج مشارکت ها، به ویژه تحقیقات راجرز و شومیکر (۱۳۶۹: ۳۰۷) نشان می دهد که ارتباط تنگاتنگی میان تعداد مشارکت کنندگان در یک موضوع با دوام و بقای مشارکت ها وجود دارد. لذا هر چه تعداد افراد مشارکت کننده زیاده تر باشند، پایداری آن مشارکت بیشتر خواهد شد. شاید به همین دلیل است که رهبر فرزانه انقلاب به هنگام مشارکت طلبیدن افراد، از مردم و همه احاد جامعه نام می برد. در این خصوص رهبر فرزانه می گویند: امروز وظیفه ی ما مراقبت دائمی از انقلاب است؛ ... وظیفه مان امروز مشارکت دادن همه مردم است^۲. دوم این که مشارکت اجتماعی با میزان وابستگی افراد مشارکت کننده به یکدیگر رابطه دارد. به این معنا که هر چه میزان وابستگی افراد مشارکت کننده به همدیگر بیشتر شود، مشارکت اجتماعی بیشتر، عمیقتر و ماندگارتر خواهد شد. ایشان می فرمایند: بنابر این عنصر اول، مشارکت عموم مردم است. مشارکت فقط مال شهرها نیست؛ مال شهرهای بزرگ نیست؛ در انواع مراکز جمعیتی، روستاها، بخشها مردم باید در انتخابات شرکت کنند تا جمهوری اسلامی در دنیا سرفراز بشود^۳... در درجه ی اول هم مشارکت مهم است که شما باید — چه در محیط های دانشجویی، چه در محیط های کاری، چه در محیط های خانوادگی و مانند اینها — هر چه میتوانید تلاش کنید که مشارکت افزایش پیدا کند^۴. قوی ترین دولت ها هم قادر نیست بدون مشارکت مردم موتور اقتصاد جامعه را به راه بیندازد؛ هیچ دولتی بدون مشارکت مردم نمیتواند اقتصاد کشور را سامان بدهد^۵. در قرآن کریم، مشارکت احاد مردم در عرصه های مختلف جامعه مورد تأکید قرار گرفته و این مشارکت نه تنها یک حق، بلکه یک وظیفه و مسئولیت اجتماعی برای همه تلقی می شود. قرآن کریم با بیاناتی مانند "وَأْمُرْهُمْ شُورَى بَيْنَهُمْ" (و کارشان را با مشورت انجام می دهند) و همچنین با اشاره به مسئولیت پذیری فردی و جمعی، مشارکت همه مردم در امور مختلف را ضروری می داند. این مشارکت در زمینه هایی مانند انتخاب حاکمان، امر به معروف و نهی از منکر، و همچنین در سازندگی و پیشرفت جامعه، قابل مشاهده است.

^۱ ۱۱/۰۲/۱۳۸۴ /بیانات در دیدار مردم کرمان

^۲ ۲۶/۰۵/۱۴۰۲ بیانات در دیدار فرماندهان سپاه پاسداران

^۳ ۰۵/۰۴/۱۴۰۳

^۴ ۲۶/۰۳/۱۴۰۳ بیانات در دیدار جمعی از مدال آوران المپیادهای علمی
^۵ ۱۷/۰۲/۱۳۹۹ بیانات در ارتباط تصویری با مجموعه های تولیدی

روش ها و شیوه های مشارکت دادن مردم. اندیشمندان و منتقدان بر این باورند که مشارکت واقعی باید مشوق فعالیت های سیاسی و اجتماعی مردم در همه سطوح باشد. به باور آنان در کشورهای در حال توسعه درک درستی از مشارکت در امور و تلاش های واقعی برای افزایش تصمیم گیری های مشارکتی وجود ندارد (ملکات، ۱۳۸۴). چنین فهمی از مشارکت در اندیشه های قرآنی رهبری نیز وجود دارد. انجا که ایشان اذعان می دارند پس از گذشت ۴۲ سال هنوز ما راه های مشارکت را نمی دانیم.یکی از اشکالات مهمی که ما داریم، این است که روی راه های مشارکت مردم فکر نکرده ایم. من همین جا به مسئولین محترم، به صاحب نظران اقتصادی، به کسانی که علاقه مند به سرنوشت کشورند توصیه میکنم بنشینند راه های مشارکت عموم مردم در مسائل اقتصادی را پیدا کنند! ... شما دولتتان را! میگویید؛ دولت مردمی فقط به این نیست که بروید میان مردم؛ این کار لازم است اما کافی نیست؛ باید بتوانید مشارکت مردم را در کارهای گوناگون و بخشهای گوناگون جلب کنید.^۲ در قرآن کریم، روش ها و شیوه های متعددی برای مشارکت و فعالیت های خیرخواهانه و اجتماعی بیان شده است. از سوی دیگر خداوند از مومنان می خواهد که حضور در کارهای خیر و صالح اجتماعی و تقویت هنجارها و مبارزه با نابهنجاری ها را در دستور کار خود قرار دهند. (آل عمران، آیه ۱۱۰) از آن جایی که اسلام حضور فعال و مشارکت امت را در همه عرصه ها واجب دانسته و هرگونه گوشه نشینی و رهبانیت را ناپسند شمرده است (حدید، آیه ۲۷). برخی دیگر از روش ها و شیوه های مشارکت عبارت اند از: تشکیل ساختارهای متناظر، تسهیل گری، سیاست گذاری، اعتمادسازی و نظارت، تنوع روش های جذب، تکریم خیرین، جذب و نگهداشت خیرین.

اگر بخواهیم در آینده ای نه چندان دور مردم بیشترین مشارکت ها را داشته باشند، ناگزیر از نخست، به کارگیری مشارکت های درون زا با تاکید بر نقش تعیین کننده مردم و رهبران افکار (روسای محلات، ریش سفیدان، نماینده ها، روسای انجمن ها و ...) ، و البته حل مشکلات اجتماعی آنان (یعنی یافتن نیازها و مطالبات مردمی از درون آنها) و دوم، مهندسی اجتماعی بر اساس آنچه که از درون مردم یافتیم، می باشیم. اگر چه به نظر می رسد رهبر فرزانه انقلاب تاکیدشان بیشتر بر کمک و شروع مشارکت از بالا (دولت) به پائین (مردم) هستند، برای نمونه: البته شما /دولتتان را! میگویید «دولت مردمی»؛ دولت مردمی فقط به این نیست که بروید میان مردم؛ این کار لازم است اما کافی نیست؛ باید بتوانید مشارکت مردم را در کارهای گوناگون و بخشهای گوناگون جلب کنید. من قبلاً هم یک وقتی گفته ام این را، ظاهراً در جمع شما شاید گفتم (۱۲) که بنشینید کیفیت جلب مشارکت مردم را برنامه ریزی کنید، تعریف کنید که چه جور میشود مشارکت مردم را جلب کرد؛ چه در زمینه های مالی و اقتصادی، چه در زمینه های سیاسی، چگونه میشود از فکر مردم و از نظر مردم استفاده کرد در بخشهای مختلف. این برنامه ریزی میخواهد. با این وصف معتقد به مشارکتی درونزا هستند. یعنی کمک گیری از درون جامعه و اتکا به نیروها و گروه های اجتماعی درون جامعه تا کشورهای خارجی.

علی ای حال الرغم تمامی بنیانهای نظری مشارکت مردمی، به ویژه در آموزه های مذهبی و فرهنگی و نیز بیانات و سخنرانی های حضرت آقا، باید اذعان داشت که زمینه های اجتماعی مشارکت (همانگونه که رهبر معظم انقلاب نیز در همین امسال یادآوری کرده بودند) مانند: لمس پذیر نبودن نتایج مشارکت ها و فراهم نبودن زمینه های اجتماعی و اقتصادی (نجف زاده نجوانلود، ۱۴۰۰)؛ مهیا نبودن بسترهای قانونی (تمیزکار مستقیم و عباسی، ۱۳۹۴)؛ دولتی بودن، تشریفاتی بودن و نیمه کار ماندن تقریباً تمامی مشارکت طلبیدن ها (اسلامی و

^۱ ۰۱/۰۱/۱۴۰۲. بیانات در اجتماع زائران و مجاوران حرم مطهر رضوی

^۲ ۰۸/۰۶/۱۴۰۱. بیانات در دیدار رئیس جمهور و اعضای هیئت دولت

همکاران، ۱۳۹۵)؛ تغییرات مداوم و بی امان سیستم های مدیریتی، عوض شدن رویکردها و دیدگاه ها و فقدان حضور مطلوب سازمان های مردم نهاد (لشکری و همکاران، ۱۴۰۰)؛ وعد و وعیده های انجام نشده، اعتماد پائین مردم به مسئولان (علی پور و همکاران، ۱۳۸۸؛ ازکیا و حسنی راد، ۱۳۸۸) و... هنوز فراهم نیست و این می تواند به خودی خود باعث کاهش و یا اختلال در میزان های مشارکت مردمی در کشورمان شود؛ و البته پر واضح است که به راحتی و سرعت نیز قابل رفع نیستند. اگر بخواهیم مشارکتی موفق، مستمر و همه جانبه داشته باشیم، توجه به انواع شیوه ها و روش های مشارکت دادن مردم در اندیشه های قرآنی امام خامنه ای ضروری است.

پیشنهادهات:

- سعی کنیم مشارکت طلبیدن های مردم، برای مشارکت دادن های واقعی باشد و نه رفع تکلیف و فرمایشی. مشارکت های یک سویه، اجباری و مطالعه نشده، نتایج مطلوبی نخواهد داشت.
- مشارکت ها باید از حالت دستوری و اجبار خارج شود و به جای آن مشارکت ها باید جنبه خواستنی و اجتماعی پیدا کند. مگر در مواردی که درک عمومی از موضوع مشارکت اندک است.
- برای شروع یک مشارکت، نخست باید مشارکت های بازمانده و نیمه کاره را تمام کنیم و تا تمام نشدن کار، مشارکت دیگری را آغاز نکنیم.
- مشارکت تنها دعوت به کمک مالی نیست. لذا نباید مشارکت های مردمی را به موارد مالی محدود ساخت. مشارکت ها می تواند موارد غیر مالی، فکری، تخصصی، و حتی حضور باشد.
- مشارکت ها فقط از بالا به پائین نیست بلکه پائین به بالا و همتراز نیز هست.
- برای مشارکت طلبیدن مردم، ابتدا حتما شرایط، زمینه ها، ابزار و الزامات، را آماده سازی کنیم. سپس با اطلاع رسانی دقیق و آگاهی دهی به مردم، آنها را آماده مشارکت سازیم.

کتابنامه

۱. ابوالمعالی الحسینی، خدیجه (۱۳۹۲) تحلیل کیفی متن: استقرا/قیاس: فصلنامه مطالعات معارف اسلامی و علوم تربیتی، سال اول، شماره ۱، پاییز و زمستان ۱۳۹۲.
۲. ازکیا، مصطفی، و حسنی راد، کریم. (۱۳۸۸). نقش اعتماد اجتماعی در مشارکت مردم در طرحهای توسعه روستایی. پژوهش نامه علوم اجتماعی، ۳(۱)، ۷-۲۷. <https://sid.ir/paper/177004/fa>. SID.
۳. ازکیا، مصطفی، و غفاری، غلامرضا. (۱۳۸۰). بررسی رابطه بین انسجام اجتماعی و مشارکت اجتماعی سازمان یافته روستاییان در نواحی روستایی شهرستان کاشان. اقتصاد کشاورزی و توسعه، ۹(۳۶)، ۱۷۵-۲۰۶. SID. <https://sid.ir/paper/24521/fa>
۴. اسدبک، مهدی و رضایی منش، بهروز و شریف زاده، فتاح، ۱۴۰۲، واکاوی ابعاد مشارکت اجتماعی شهروندان در تحقق حکمرانی خوب، <https://civilica.com/doc/1940462>
۵. اسلامی، ایمان، سعدالدین، امیر، بارانی، حسین، اصغرپورماسوله، احمدرضا، و اخباری، مسیح. (۱۳۹۵). آسیب شناسی مشارکت مردمی در توسعه منابع آب شرب دام مراتع یزد مبتنی بر تکنیک دلفی. مرتع، ۱۰(۳)، ۳۶۴-۳۷۴. SID. <https://sid.ir/paper/136301/fa>

۶. اکبری، کمال (۱۳۹۹) نقش مشارکت اجتماعی در کنترل و کاهش آسیب های اجتماعی، هفتمین همایش ملی مطالعات و تحقیقات نوین در حوزه علوم تربیتی، روانشناسی و مشاوره ایران، تهران، <https://civilica.com/doc/1140400>
۷. اکبریان، مهدی، و فتحی، لیلا. (۱۳۹۱). مشارکت مردم اساس توسعه اجتماعی. پژوهش و سلامت (JOURNAL OF RESEARCH AND HEALTH), ۲(۱), ۷-۸. SID. <https://sid.ir/paper/214461/fa>
۸. امامی، سید مجید و محمودی رجا، سید زکریا و نیکزاد، محمدحسین (۱۳۹۹) تحلیل الگوی مشارکت فعالانه شهروندان در نظام مردم سالاری دینی (با تاکید بر مقوله آتش به اختیار در اندیشه آیت الله خامنه ای مد ظله العالی) تحقیقات اسنادی انقلاب اسلامی، دوره: ۲، شماره: ۳، <https://civilica.com/doc/1620153>
۹. اوکلی، پیترو و دیوید مارسدن (۱۳۷۰) رهیافت های مشارکت در توسعه ترجمه: محمدجواد محمودنژاد، تهران نشر مرکز تحقیقات و بررسی روستایی.
۱۰. باردن، لورنس (۱۳۷۴) تحلیل محتوا، ترجمه ملیحه آشتیانی و محمد یمینی دوزی سرخابی، تهران: انتشارات دانشگاه شهید بهشتی.
۱۱. بهروزبایاتی، فاطمه و سلطان محمدی، فاطمه و زارع کار، حسین (۱۴۰۱) جایگاه مشارکت مردم در تداوم انقلاب اسلامی با تاکید بر بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی. حکومت اسلامی. سال بیست و هفتم، شماره دوم، تابستان ۱۴۰۱، پیاپی ۱۰۴: صص ۱۳۷-۱۶۰.
۱۲. تمیزکار مستقیم، محمد، و عباسی، بیژن. (۱۳۹۴). بررسی چالش های مشارکت همگانی در نظام سیاسی-حقوقی جمهوری اسلامی ایران. مطالعات سیاسی، ۸(۲۹)، ۱۵۱-۱۸۰. SID. <https://sid.ir/paper/161475/fa>
۱۳. جعفری، فرزانه و محسنی نرجس السادات (۱۴۰۲) طرح کلی مبانی اندیشه مقاومت مقام معظم رهبری (حفظه الله) از منظر قرآن کریم. مجموعه مقالات همایش ملی مقاومت اسلامی از نگاه قرآن کریم. <https://quran.isca.ac.ir/fa/Article/Detail/24353>
۱۴. چلبی، مسعود (۱۳۷۵) جامعه شناسی نظم: تشریح و تحلیل نظری نظم اجتماعی. تهران: نشر نی.
۱۵. حسونند کرمی، زینب (۱۴۰۲) اندیشه های قرآنی مقام معظم رهبری، <https://civilica.com/doc/1994125>
۱۶. راجرز، اورت ام. و شومیکر، اف. فلویید (۱۳۶۹) رسانش نوآوری: رهیافتی میان فرهنگی. عزت الله کرمی وابوطالب فناپی. شیراز: دانشگاه شیراز.
۱۷. رضادوست، کریم، حسین زاده، علی حسین، و عابدزاده، حمید. (۱۳۸۸). بررسی عوامل موثر در مشارکت اجتماعی شهروندان، جامعه شهری شهر ایلام. جامعه شناسی کاربردی (مجله پژوهشی علوم انسانی دانشگاه اصفهان)، ۲۰(۳) (پیاپی ۳۵)، ۹۷-۱۱۰. SID. <https://sid.ir/paper/155006/fa>
۱۸. سازمان یونسکو (۱۳۷۶) فرهنگ و توسعه (رهیافت مردم شناختی توسعه). نعمت الله فاضلی و محمد فاضلی. تهران: وزارت ارشاد اسلامی.
۱۹. عبدالعلی، رضایی (۱۳۷۵) مشارکت اجتماعی: وسیله یا هدف. اطلاعات سیاسی-اقتصادی. دوره ۱۱ شماره ۱-۲.
۲۰. علی پور، پروین، زاهدی، محمدجواد، و شیان، ملیحه. (۱۳۸۸). اعتماد و مشارکت (بررسی رابطه بین اعتماد و مشارکت اجتماعی در شهر تهران). مجله جامعه شناسی ایران، ۱۰(۲)، ۱۰۹-۱۳۵. SID. <https://sid.ir/paper/67559/fa>
۲۱. غفاری، غلامرضا (۱۳۸۳) تبیین مشارکت اجتماعی-فرهنگی دانشجویان دانشگاه تهران، جامعه شناسی ایران، سال ۶، شماره ۱، صص ۶۷-۹۸.
۲۲. غفاری، غلامرضا و محسن نیازی (۱۳۸۶) جامعه شناسی مشارکت، تهران: نزدیک
۲۳. فالکس، کیث (۱۳۸۱) شهروندی. محمدتقی دلفروز. تهران: انتشارات کویر.
۲۴. فخرایی سیروس (۱۳۸۳) تحلیل جامعه شناختی مشارکت اجتماعی در ایران، مجموعه مقالات اولین همایش ملی طرح مسائل جامعه شناسی ایران، جمال رئیسی، تهران، انتشارات دانشگاه علامه طباطبائی، صص ۴۵۹-۴۷۳.

۲۵. قیصری، نوراله. (۱۳۹۸). مشارکت اجتماعی؛ معناکاوی یک مفهوم راهبردی. مطالعات راهبردی ناجا، ۴ (۱۱)، ۳۱-۵۹.
SID. <https://sid.ir/paper/270264/fa>
۲۶. گلایی، فاطمه، و اخشی، نازیلا. (۱۳۹۴). مشارکت اجتماعی و نشاط اجتماعی. جامعه شناسی کاربردی (مجله پژوهشی علوم انسانی دانشگاه اصفهان)، ۲۶ (پیاپی ۵۹)، ۰-۰.
SID. <https://sid.ir/paper/507745/fa>
۲۷. گیدنز، آنتونی (۱۳۷۸) راه سوم: باز سازی سوسیال دموکراسی. منوچهر محسنی کاشانی: تهران. شیرازه.
۲۸. لشکری، الهام، صمدی سنخواستی، مینا، و ربیع زاده، مریم. (۱۴۰۰). تحلیلی بر چالش های مشارکت مردمی در فرآیند تدوین اسناد توسعه شهری. نمونه موردی: محله آبکوه مشهد. جغرافیدانان، ۱۱ (۱)، ۰-۰.
SID. <https://sid.ir/paper/967662/fa>
۲۹. لیندلف، تامس و تیلور، برایان سی (۱۳۸۸) روش های تحقیق کیفی در علوم ارتباطات، ترجمه عبدالله گیویان، تهران: نشر همشهری.
۳۰. مقیمی، اعظم. (۱۳۹۹). مطالعه جامعه‌شناختی عوامل موثر بر مشارکت‌پذیری اجتماعی و فرهنگی (مطالعه موردی: شهروندان شهر یزد). فرهنگ یزد (فرهنگ یزد)، 2(4), 103-134. doi: 10.22034/fyazd.2021.288765.1047
۳۱. ملکات، سرینیواس آر. (۱۳۸۴) نظریه های ارتباطات توسعه. شکرخواه، یونس. فصلنامه رسانه. شماره ۶۴ صص ۴۹ تا ۷۶.
۳۲. مهدوی، سیدمحمدصادق و رحمانی خلیل، احسان (۱۳۷۸) بررسی تاثیر دینداری بر مشارکت اجتماعی شهروندان تهرانی. پژوهش نامه علوم اجتماعی. سال دوم شماره ۴ (پیاپی ۱۵، زمستان ۱۳۸۷). صص ۵-۳۰.
<https://www.magiran.com/p874744>
۳۳. میرزایی، ابراهیم و اله نوروزی، فیض. (۱۳۸۸). مشارکت اجتماعی و عوامل اجتماعی مؤثر بر آن. فصلنامه علمی راهبرد، 17(4), -.
۳۴. نجف زاده نجوانلو، اسماعیل (۱۴۰۰) بررسی موانع و چالش های مشارکت مردمی در آموزش و پرورش، اولین کنفرانس روانشناسی، علوم اجتماعی، علوم تربیتی و علوم انسانی، <https://civilica.com/doc/1406691>
۳۵. نوروزی، فیض اله، و بختیاری، مهناز. (۱۳۸۸). مشارکت اجتماعی و عوامل اجتماعی مؤثر بر آن. راهبرد، ۱۸ (۵۳) ویژه بررسی های فرهنگی و اجتماعی)، ۲۴۹-۲۶۹.
SID. <https://sid.ir/paper/89258/fa>
۳۶. نیازی، محسن (۱۳۸۱) تبیین موانع مؤثر بر مشارکت اجتماعی در شهر کاشان، پایان نامه دکتری، گروه علوم اجتماعی، دانشگاه اصفهان.

۳۷.

38. Chisika, S., & Yeom, C. (2024). Enhancing citizen participation in local development planning in Nairobi and Makueni Counties in Kenya.
39. Fung, Archon (2015-02-25). "Putting the Public Back into Governance: The Challenges of Citizen Participation and Its Future". Public Administration Review. 75 (4): 513-522. doi:10.1111/puar.12361. ISSN 0033-3352.
40. Graneheim, U. H. & Lundman, B. (2004), Qualitative content analysis in nursing research: concepts, procedures and measures to achieve trustworthiness, Nurse Education Today, No 24 (pp. 105-112).
41. Hsieh, Hsiu-Fang & Shanon, Sara E. (2005), "Three Approaches to Content Analysis", Qualitative Health Research, vol. 15, No.9, CA: Sage Publications.
42. Jope, Sally, 2005. The theory and practice of community participation: engagement the first step. Paper presented to Australian Social Policy Conference, University of New South Wales, Sydney.
43. Mahyudin, M., Samburoto, Y., Alfinta, M. A., Candra, C., & Sampe, S. A. (2023). Building Community Participation through Participatory Oversight in the 2024 Simultaneous Elections. *Society: Jurnal Pengabdian Masyarakat*, 2(1), 62-68.
44. Sherry R. Arnstein's "A Ladder of Citizen Participation," Journal of the American Planning Association, Vol. 35, No. 4, July 1969, pp. 216-224.

45. Speer, Johanna (December 2012). "Participatory Governance Reform: A Good Strategy for Increasing Government Responsiveness and Improving Public Services?". *World Development*. 40 (12): 2379–2398. doi:10.1016/j.worlddev.2012.05.034. ISSN 0305-750X.
46. Vilanka, O. (2014). Article 27 of the Universal Declaration of Human Rights and Internet: a study evaluating role of prosumers, authors and corporations in the information society.